

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ- ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

11.1. Ορισμός

Η ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς ξεκινάει από τη στιγμή που το βρέφος αρχίζει να αντιδρά επιλεκτικά στους ήχους, τις εικόνες και τα αγγίγματα που το περιβάλλουν. Στην αρχή το βρέφος συνδυάζει ορισμένους ήχους και εικόνες με την εκπλήρωση των βασικών του αναγκών για τροφή, ζεστασιά, ύπνο, ασφάλεια, άνεση και καθαριότητα. Όταν οι ενήλικες το φροντίζουν και του χαμογελάνε, το κάνουν να αισθάνεται καλά, και χαμογελάει κι αυτό. Αν και τον πρώτο μήνα της ζωής του παιδιού, το χαμόγελό του δεν είναι παρά μια αντανακλαστική κίνηση που δεν απευθύνεται σε κανέναν συγκεκριμένα, η επίδρασή του στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού είναι πολύ σημαντική. Μεταφράζοντάς το σαν εκδήλωση ευχαρίστησης και ικανοποίησης για τις φροντίδες της, η μητέρα δίνει ακόμα περισσότερη στοργή και φροντίδα στο παιδί. Επίσης, κάθε φορά που ανταποκρίνεται στο κλάμα του, με το οποίο το παιδί εκδηλώνει αισθήματα όπως η πείνα, η δίψα, η ανάγκη για αλλαγή και συναισθήματα, όπως ο πόνος, ο φόβος ή ο θυμός, η μητέρα δίνει στο παιδί το μήνυμα ότι είναι πολύ σημαντικό για εκείνη και ότι ο ρόλος της είναι να το φροντίζει. Καθώς από το δεύτερο μήνα της ζωής του και μετά το ρεπερτόριό του σε χαμόγελα, γκριμάτσες και κινήσεις γίνεται πιο πλούσιο και το παιδί δείχνει ξεκάθαρα ότι γνωρίζει και προτιμά τα οικεία πρόσωπα του άμεσου, περιβάλλοντος του - χαμογελώντας και παράγοντας ήχους όταν δει το πρόσωπο τους ή ακούσει τη φωνή τους - μητέρα και παιδί έρχονται ακόμα πιο κοντά. Αυτού του είδους η επικοινωνία μεταξύ της μητέρας και του παιδιού, παρ' όλο που δε βασίζεται στα λόγια και μοιάζει σαν ένα παιχνίδι, είναι πολύ σημαντική για την συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του βρέφους.

Προς τη μέση ή το τέλος του πρώτου χρόνου, καθώς το μωρό αρχίζει να κρίνει τους ανθρώπους που βρίσκονται γύρω του, αρχίζει να προσκολλάται στον ενήλικα που εκπληρώνει με στοργή και συνέπεια τις βασικές σωματικές του ανάγκες και του προσφέρει κοινωνικά ερεθίσματα και διαπροσωπικές εμπειρίες (Παρασκευόπουλος, 1985). Αυτό το πρόσωπο είναι συνήθως η μητέρα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να είναι και κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας ή του άμεσου περιβάλλοντος του παιδιού. Επίσης, υπάρχουν έρευνες που συνιστούν ότι σε αυτήν την περίοδο της ζωής του το παιδί μπορεί να προσκολληθεί σε παραπάνω από ένα πρόσωπα.

Η ποιότητα και η σταθερότητα της πρώτης αυτής σχέσης του παιδιού με τη μητέρα του είναι πολύ σημαντικοί παράγοντες για την ανάπτυξή του (μερικοί ειδικοί υποστηρίζουν ότι είναι οι πιο σημαντικοί παράγοντες), για δυο βασικούς λόγους. Κατά πρώτον, η σχέση αυτή αποτελεί για το παιδί μια γερή βάση για υγιή συναισθηματική ανάπτυξη. Η γνώση ότι υπάρχει κάποιος που το αγαπάει και το φροντίζει, βοηθάει το παιδί να αντιμετωπίσει με επιτυχία καταστάσεις που του προκαλούν άγχος και του δημιουργεί συναισθήματα εμπιστοσύνης, ασφάλειας και αισιοδοξίας προς τον κόσμο γύρω του και τις σχέσεις του με τους άλλους. Αντίθετα, τα παιδιά που έχουν στερηθεί τη δυνατότητα να δεθούν με κάποιον ενήλικα και ζουν σ' ένα περιβάλλον όπου η ανταπόκριση και η συμπεριφορά των γύρω τους είναι ασυνεπής και απρόβλεπτη, μπορεί να νιώσουν δυσπιστία και ανασφάλεια, και αυτό το συναίσθημα να επηρεάσει τις μετέπειτα σχέσεις τους με τους ανθρώπους. Με λίγα λόγια, όπως υποστηρίζει ο Erikson (1963), σ' αυτό το στάδιο της ανάπτυξής τους τα παιδιά μπορούν να αποκτήσουν βασική εμπιστοσύνη ή δυσπιστία για τον κόσμο που τα περιβάλλει.

Η προσκόλληση στον ενήλικα δίνει επίσης στο παιδί τη σιγουριά και την εμπιστοσύνη στον εαυτό του που χρειάζεται για να εξερευνήσει το περιβάλλον του. Η εξερεύνηση του κόσμου γύρω του βοηθάει το παιδί στην κοινωνική του ανάπτυξη, καθώς έρχεται σε επαφή με όλο και περισσότερους ανθρώπους. Η εξερεύνηση αυτή, βοηθάει επίσης το παιδί και στη σωματική του ανάπτυξη επειδή χρησιμοποιεί αδρούς και λεπτούς χειρισμούς, για να κινηθεί και να αγγίξει τα αντικείμενα γύρω του. Οι εμπειρίες που αποκτά το παιδί καθώς εξερευνά το περιβάλλον του, βάζουν επίσης τα θεμέλια για τη γνωστική και γλωσσική του ανάπτυξη.

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου χρόνου της ζωής του, βοηθούμενο από την αυξανόμενη κινητική του δραστηριότητα, το παιδί αρχίζει σιγά-σιγά να αποδεσμεύεται από αυτούς που είναι πολύ κοντά του. Όσο πιο γερό και σίγουρο είναι το δέσιμο του με τον ενήλικα τόσο πιο εύκολο είναι για το παιδί να αρχίσει να αποδεσμεύεται και να κάνει τα πρώτα του βήματα προς τον έξω κόσμο. Η περιέργειά του για τον κόσμο και η ανάγκη του για αυτονομία σπρώχνουν το παιδί ακόμα περισσότερο προς τα έξω. Σ' αυτήν τη χρονική περίοδο το παιδί αρχίζει να εκδηλώνει την επιθυμία να κάνει πράγματα μόνο του και σιγά-σιγά με την εξέλιξη του λόγου οι φράσεις "εγώ κάνω" ή "μόνος μου" ακούγονται

όλο και πιο συχνά. Ταυτόχρονα, το παιδί αρχίζει να δηλώνει αυτά που δε θέλει να κάνει κι αυτή είναι η χρονική περίοδος που η λέξη "όχι" γίνεται μια από τις πιο αγαπημένες του. Η ανάγκη του να εξερευνήσει τον κόσμο και ταυτόχρονα να επιβάλλει τη θέλησή του κάνει το παιδί να δοκιμάζει, πολλές φορές, όχι μόνο τα δικά του όρια αλλά και αυτά των ενηλίκων γύρω του. Σε τέτοιες περιπτώσεις, όταν ο ενήλικας προσπαθήσει να επέμβει για την ασφάλεια του παιδιού, αυτό συχνά αντιδρά με θυμό. Καθώς σ' αυτήν την ηλικία τα παιδιά δεν έχουν μεγάλο έλεγχο των συναισθηματικών τους αντιδράσεων ο θυμός τους συχνά εκφράζεται με τη μορφή κλάματος, εκρήξεων οργής ή ακόμα και σωματική βία (π. χ. με χτυπήματα προς τον ενήλικα). Επίσης, σε αυτή την ηλικία τα παιδιά μοιάζουν να αλλάζουν διάθεση από τη μια στιγμή στην άλλη. Αυτή η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα των συναισθηματικών αλλαγών που βιώνει το παιδί, καθώς προσπαθεί να αποκτήσει έλεγχο των πράξεων, των παρορμήσεων, των συναισθημάτων και του σώματός του.

Σ' αυτήν την περίοδο της ζωής του, που το παιδί προσπαθεί να αποκτήσει την αυτονομία του (και την επιβεβαίωση του Εγώ), είναι πολύ σημαντικό οι ενήλικες να μπορούν να καταλάβουν αυτή του την ανάγκη και να το ενθαρρύνουν. Θέτοντας όρια που έχουν στόχο την ασφάλεια του παιδιού, και τηρώντας τα στα σταθερά, δίνουμε στο παιδί την ελευθερία που χρειάζεται, για να εξερευνήσει τι γίνεται γύρω του και να ικανοποιήσει την περιέργειά του. Επίσης, επαινούμε το παιδί κάθε φορά που καταφέρνει να κάνει κάτι μόνο του. Μ' αυτόν τον τρόπο το βοηθάμε να αποκτήσει αυτονομία, αυτοπεποίθηση και περηφάνια για τις επιλογές του. Οι γονείς (ή και οι άλλοι ενήλικες στη ζωή του παιδιού) που δεν το βοηθούν στην προσπάθειά του αυτή και το κάνουν να αισθάνεται ντροπή για τη συμπεριφορά του, δημιουργούν στο παιδί αμφιβολίες όχι μόνο για τη σημασία και την ανάγκη της ανεξαρτησίας αλλά και για τις ικανότητες και την αξία του. Για τον Erikson, αυτή είναι η χρονική περίοδος κατά την οποία το παιδί αποκτά Αυτονομία ή Αμφιβολία για τον εαυτό του και τους άλλους.

Την ίδια χρονική περίοδο, κατά τη διάρκεια του δευτέρου χρόνου της ζωής τους, όταν τα παιδιά αρχίζουν να βγαίνουν από το σπίτι και να πηγαίνουν στο βρεφονηπιακό ή τον παιδικό σταθμό, ο κύκλος των διαπροσωπικών τους σχέσεων διευρύνεται.

Αν και γνωρίζουν ότι υπάρχουν κι άλλοι άνθρωποι γύρω τους και εκφράζουν κάποιο ενδιαφέρον για αυτούς, τα παιδιά αυτής της ηλικίας δε

γνωρίζουν πώς σκέφτονται ή τι αισθάνονται αυτοί οι άλλοι άνθρωποι. Σ' αυτό το στάδιο τα παιδιά πιστεύουν ότι βρίσκονται στο κέντρο των καταστάσεων και όλοι γύρω τους σκέφτονται, όπως αυτά. Καθώς δεν έχουν τη συναισθηματική ωριμότητα να μπορούν να δούν την κατάσταση από την πλευρά κάποιου άλλου, οι σχέσεις τους με τους συνομήλικούς τους χαρακτηρίζονται από ανταγωνισμό (π.χ. για παιχνίδια,) που αρκετά συχνά εκφράζεται με τη χρήση σωματικής βίας. Επειδή η λέξη "μοιράζομαι" δεν έχει κανένα νόημα για το παιδί αυτής της ηλικίας, ο καλύτερος τρόπος για να αποφύγουμε τις εντάσεις και τις συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών είναι να έχουμε αρκετά παιχνίδια για όλους και να είμαστε έτοιμοι να κάνουμε συχνά το "διδαιτητή". Επίσης, είμαστε προετοιμασμένοι ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας, όταν θέλουν να υπερασπιστούν τα παιχνίδια τους ή το χώρο τους, είναι πιο πιθανό να το κάνουν με το σώμα τους, κλωτσώντας και χτυπώντας, παρά με τα λόγια.

Παρ' όλη την τάση τους για αυτονομία, τα παιδιά των δύο ετών (συνήχνα και μέχρι την ηλικία των τριών ετών), έχουν ακόμα ανάγκη τη σιγουριά και την ασφάλεια που τους προσφέρει η παρουσία και η φυσική επαφή με τους γονείς. Είναι πολύ συνηθισμένο να βλέπει κανείς παιδιά αυτής της ηλικίας να αναστατώνονται, όταν η μαμά ή ο μπαμπάς απομακρύνονται από κοντά τους ή να κρύβονται πίσω από αυτούς, όταν βρίσκονται σε χώρους με πρόσωπα που δεν γνωρίζουν.

Καθώς μπαίνουν στον τρίτο χρόνο της ζωής τους, τα παιδιά αρχίζουν να εξαρτώνται όλο και λιγότερο από τους γονείς τους και να έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους. Για να ενθαρρύνουμε την προσπάθειά τους για αυτονομία, είναι πολύ σημαντικό να τους δίνουμε ευκαιρίες να παίρνουν αποφάσεις για πράγματα που τα αφορούν και να τα επαινούμε για πράγματα που κάνουν μόνο τους. Για παράδειγμα, δίνοντας στο παιδί την ευκαιρία να διαλέξει - όσο είναι δυνατόν - τι ρούχα θέλει να φορέσει, τι παιχνίδια θέλει να παίξουμε μαζί του ή τι θα ήθελε να φάει, το κάνουμε να αισθάνεται ότι είναι σημαντικό και το βοηθάμε να μάθει να παίρνει αποφάσεις. Ταυτόχρονα όμως, έχουμε υπόψη μας ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν ανάγκη τη επίβλεψη και το σταθερό έλεγχο του ενήλικα, επειδή έτσι αισθάνονται ασφάλεια και σιγουριά.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτής της ηλικίας είναι ότι τα παιδιά είναι λιγότερο εγωκεντρικά, γεγονός που τους επιτρέπει να αρχίσουν

να συνεργάζονται με άλλα παιδιά και να περιμένουν τη σειρά τους, όταν παίζουν. Καθώς δεν τα καταφέρνουν πάντα να είναι συνεργάσιμα και ήρεμα στις συνδιαλλαγές τους, οι ενήλικες πρέπει να ενθαρρύνουν τα παιδιά να συνεργάζονται, να τους θυμίζουν συχνά ότι πρέπει να περιμένουν τη σειρά τους και να τα βοηθούν να εκφράσουν με λόγια τα συναισθήματά τους.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο τα παιδιά των τριών χρόνων εκφράζουν τα συναισθήματά τους είναι μέσα από τη φαντασία τους. Αυτή είναι η εποχή που τα παιδιά "υιοθετούν" διάφορες ταυτότητες (π.χ. τη μια στιγμή είναι η "μαμά" και την άλλη ο "μπαμπάς") και δίνουν ζωή και συναισθήματα σε άψυχα αντικείμενα. Μέσα από το "φίλο" της φαντασίας τους και τους διάλογους που έχουν μαζί του τα παιδιά εξωτερικεύουν συναισθήματα, συμπεριφορές και σκέψεις και αναπτύσσονται κοινωνικά, καθώς μιμούνται και δοκιμάζουν συμπεριφορές των ενηλίκων. Μερικές φορές όμως, τα παιδιά δυσκολεύονται να "βγουν" ολοκληρωτικά από τον κόσμο της φαντασίας κι αυτό μπορεί να τους δημιουργήσει άγχος και φόβο ακόμα και για φαινομενικά ασήμαντα πράγματα. Για παράδειγμα ένα παραμύθι με δράκους και πριγκίπισσες, ενώ μπορεί να δώσει στο παιδί το ερέθισμα να φανταστεί τον εαυτό του σαν πριγκίπισσα/πρίγκιπα, μπορεί επίσης να το κάνει να "βλέπει" δράκους μέσα στο δωμάτιο του και να φοβάται να μείνει μόνο του.

Όταν το παιδί μπαίνει στον τέταρτο χρόνο γίνεται πιο ανεξάρτητο, έχει ακόμα μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό του και επικοινωνεί καλύτερα με τους γύρω του. Αν και τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν ακόμα ανάγκη την καθοδήγηση, την αγάπη και την προσοχή των γονιών τους, είναι πιο ικανά να εκφράσουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους με τα λόγια αντί με εκρήξεις οργής. Όσο το παιδί μεγαλώνει, μαθαίνει να χειρίζεται τις κοινωνικές του σχέσεις καλύτερα και να αντλεί ευχαρίστηση από την παρέα άλλων ανθρώπων. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας μαθαίνουν πολλά παρατηρώντας και ερχόμενα σε επαφή με άλλους ανθρώπους και κυρίως τους συνομήλικούς τους.

Άλλοι παράγοντες που βοηθούν στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών.

Στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών βοηθάει και το παιχνίδι.

Καθώς αρχίζει να παίζει με τους συνομήλικους του, το παιδί αρχίζει να δίνει και να παίρνει, να μαθαίνει πώς να συναναστρέφεται με τους γύρω του, να μοιράζεται πράγματα και να συνεργάζεται με τους άλλους. Επίσης, μέσα από το συμβολικό παιχνίδι που ξεκινάει από την ηλικία των δύο ετών, το παιδί μιμείται τις δραστηριότητες και την κοινωνική συμπεριφορά των ενηλίκων και βρίσκει την ευκαιρία να εκφράσει συναισθήματα, όπως το άγχος και ο φόβος, που ίσως να μην μπορεί να εκφράσει με άλλον τρόπο. Σ' αυτήν τη διαδικασία είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος του ενήλικα, ο οποίος πρέπει να μπορεί να κρίνει πότε χρειάζεται να επεμβεί στο παιχνίδι των παιδιών και πότε όχι και να οργανώνει το περιβάλλον έτσι, ώστε να αποφεύγονται οι διαμάχες μεταξύ τους.

Ένας άλλος παράγοντας που βοηθάει στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού είναι η τάση του να ταυτίζεται με ανθρώπους που βρίσκονται γύρω του και, ιδιαίτερα, με το άτομο στο οποίο έχει προσκολληθεί. Καθώς το παιδί αρχίζει να ταυτίζεται με τον ενήλικα, αρχίζει να σκέφτεται, να αισθάνεται και να συμπεριφέρεται, όπως αυτός. Την ταύτιση αυτήν τη βλέπουμε, όταν τα παιδιά μιμούνται πράξεις και λόγια των ενηλίκων. Με το χαμόγελό του ο ενήλικας, ευχαριστημένος γι' αυτό το "κατόρθωμα" του παιδιού, ενθαρρύνει τη συμπεριφορά αυτή περισσότερο. Η διαδικασία αυτή είναι πολύ σημαντική για το παιδί.

Προσπαθώντας να ευχαριστήσει τον ενήλικα με τον οποίο έχει το δέσιμο, το παιδί αρχίζει όχι μόνο να συμπεριφέρεται όπως αυτός, αλλά και να αφομοιώνει τις ηθικές αρχές και τα πιστεύω του. Μέσα από αυτή την ταύτιση με ένα άλλο άτομο και την υιοθέτηση των αρχών του άλλου ατόμου, το παιδί αρχίζει να αποκτά κοινωνική συνείδηση.

Στην κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού βοηθάει και η ταυτόχρονη εξέλιξη του λόγου. Ο λόγος βοηθάει τα παιδιά να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν διαπροσωπικές σχέσεις. Για παράδειγμα, με το λόγο, γονείς και παιδιά μπορούν να εκφράσουν τις επιθυμίες τους ο ένας στον άλλο και με αυτόν τον τρόπο να μειώσουν ή να αποφύγουν τις συγκρούσεις και την ένταση που δημιουργούνται από την ανάγκη του παιδιού για αυτονομία. Επίσης, ο λόγος δίνει στο παιδί την ευκαιρία να εκφράσει τα συναισθήματα του (π.χ. το θυμό του ή την αγάπη του) απέναντι σε άλλους είτε άμεσα είτε έμμεσα (π.χ. μέσα από το παιχνίδι).



Εικόνα 11.1α

Το παιδί έχει την τάση να ταυτίζεται με ανθρώπους που βρίσκονται γύρω του και ιδιαίτερα με το άτομο στο οποίο έχει προσκολληθεί

Επιπλέον, ο λόγος βοηθάει τα παιδιά να καταλάβουν την κοινωνία και τον πολιτισμό τους, επειδή, πολλές πληροφορίες μεταδίδονται μόνο στο προφορικό επίπεδο.

Ένας άλλος πολύ σημαντικός παράγοντας, που παίζει ρόλο στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, είναι η οικογένεια. Το μέγεθος και η σύνθεση της οικογένειας, οι τρόποι έλεγχου και επικοινωνίας μεταξύ των μελών της, η ποιότητα των σχέσεών τους και το μορφωτικό-οικονομικό επίπεδο των γονιών είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά της οικογένειας που επηρεάζουν την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Η οικογένεια επηρεάζει κάθε καινούργιο παιδί της διαφορετικά. Το παιδί που θα γεννηθεί σε μια ολιγομελή οικογένεια θα έχει διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες από το παιδί που θα γεννηθεί σε μια πολυμελή. Π.χ., σε μια ολιγομελή οικογένεια το παιδί έχει μεγαλύτερη δυνατότητα για αυτονομία και επικοινωνία με τα άλλα μέλη από ότι ένα παιδί σε μια πολυμελή οικογένεια, όπου ο αριθμός των ατόμων δημιουργεί την ανάγκη για μεγαλύτερο βαθμό οργάνωσης, συγκεντρωτισμού και αυταρχικού έλεγχου (Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 156-157). Το παιδί που θα γεννηθεί δεύτερο θα έχει διαφορετικές εμπειρίες από αυτό που γεννήθηκε πρώτο, καθώς, οι γονείς έχουν άλλες απαιτήσεις από το πρωτότοκο παιδί από ότι από το δευτερότοκο. Πιο συγκεκριμένα, έρευνες υποστηρίζουν ότι τα πρωτότοκα παιδιά είναι πιο προσανατολισμένα προς τους ενήλικες, προσπαθούν περισσότερο από τα άλλα παιδιά να είναι συνεργάσιμα και υπεύθυνα σ' αυτό που κάνουν, είναι πιο ευσυνείδητα και επιρρεπή σε αισθήματα ενοχής, και υποκύπτουν πιο εύκολα στην κοινωνική πίεση (Mussen και άλλοι, 1979). Επίσης, ο τρόπος με τον οποίο θα χειριστεί η οικογένεια την ανάγκη του παιδιού για αυτονομία θα επηρεάσει την κοινωνική και προσωπική ανάπτυξή του. Οι γονείς που θα προσπαθήσουν να εμποδίσουν την προσπάθεια αυτή του παιδιού μπορεί να το κάνουν να γίνει ντροπαλό και να νιώσει έλλειψη εμπιστοσύνης στον εαυτό του ή συναισθηματική εξάρτηση από αυτούς. Αντίθετα, το παιδί στο οποίο θα δοθεί υπερβολική αυτονομία μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή του, να γίνει εγωιστής ή εγωκεντρικό, να έχει παράλογες απαιτήσεις από τους γύρω του και να αγνοεί τα δικαιώματα και τις ανάγκες των άλλων.

Τέλος, παιδιά που μεγαλώνουν μέσα σε οικογένειες που ενθαρρύνουν την επικοινωνία και ξέρουν να ακούν, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να γίνουν πιο ώριμα -κοινωνικά και συναισθηματικά- και να μπορούν να χειρίζονται πιο εύκολα δύσκολες καταστάσεις.

11. 2. Το άγχος προς τα άγνωστα πρόσωπα και το άγχος του αποχωρισμού

Η προσκόλληση στη μητέρα έχει συνέπεια δυο βασικές ψυχολογικές αντιδράσεις του βρέφους: το άγχος προς τα άγνωστα πρόσωπα και το άγχος του αποχωρισμού από τη μητέρα του.

Μεταξύ του έβδομου και όγδοου μήνα, όταν τα πλησιάζει κάποιος ξένος, τα παιδιά αναστατώνονται και μετά από λίγα λεπτά αρχίζουν να κλαίνε. Αν και μερικά παιδιά αντιδρούν με πιο έντονο τρόπο από άλλα, όλα τα παιδιά, κάποια στιγμή, μεταξύ αυτού του χρονικού διαστήματος αισθάνονται άγχος προς τα άγνωστα πρόσωπα. Η αντίδραση του παιδιού είναι πιθανό να είναι λιγότερο έντονη, όταν το άγνωστο πρόσωπο το πλησιάζει σιγά-σιγά, του μιλήσει με ήρεμο τρόπο και προσπαθήσει να παίξει μαζί του. Αντίθετα, όταν ο "ξένος" πλησιάζει το παιδί με ταχύτητα, του μιλήσει δυνατά και προσπαθήσει να το πάρει στην αγκαλιά του, το άγχος και η αντίδρασή του θα είναι έντονα. Μεγάλο ρόλο στην αντίδραση του παιδιού παίζει και η αντίδραση της μητέρας προς τα ξένα πρόσωπα. Αν η μητέρα αντιδράσει θετικά προς τον ξένο, είναι πολύ πιθανό και το παιδί να αντιδράσει με τον ίδιο τρόπο. Δεν πρέπει να αναγκάζουμε ένα παιδί να πηγαίνει κοντά σε κάποιον με τον οποίο δείχνει ότι δεν αισθάνεται άνετα. Το άγχος προς τα ξένα πρόσωπα δεν είναι μια αντίδραση προς τα ξένα πρόσωπα αυτά καθαυτά - το παιδί δεν έχει συγκεκριμένες τραυματικές εμπειρίες μαζί τους - αλλά μια αντίδραση προς άτομα που δε θυμίζουν το οικείο πρόσωπο της μητέρας (Παρασκευόπουλος, 1985, σ. 202). Στα περισσότερα παιδιά, το άγχος προς τα ξένα πρόσωπα, εξαφανίζεται συνήθως προς το μέσον του δεύτερου χρόνου.

Το άγχος του αποχωρισμού από τη μητέρα εμφανίζεται μεταξύ έβδομου και όγδοου μηνών, γίνεται πιο έντονο μεταξύ δέκα και δεκαοκτώ μηνών και μετά σιγά-σιγά εξαφανίζεται. Σ' αυτήν τη φάση, μόλις η μητέρα απομακρυνθεί από το παιδί, έστω και για λίγα λεπτά, αυτό μπορεί να αρχίσει να κλαίει και να την αναζητά. Έρευνες, σε διάφορα μέ-

ρη του κόσμου, έχουν αποδείξει ότι όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους και τις συνθήκες μέσα στις οποίες μεγαλώνουν, εμφανίζουν το άγχος του αποχωρισμού από τη μητέρα περίπου στην ίδια ηλικία. Επίσης, από έρευνες που έχουν γίνει πάνω σ' αυτό το θέμα, γνωρίζουμε ότι η παρουσία ενός οικείου προσώπου την ώρα του αποχωρισμού, (π.χ. της γιαγιάς ή του παππού), μπορεί να μετριάσει την ένταση της αντίδρασης του παιδιού και να μειώσει την πιθανότητα να κλάψει.

Το άγχος του αποχωρισμού μπορεί να ξεπεραστεί πιο εύκολα και πιο ανώδυνα, αν η μητέρα με τη συμπεριφορά της βοηθήσει το παιδί να αντιμετωπίσει καλύτερα τις στιγμές που πρέπει να φύγει από κοντά του. Για παράδειγμα αν πρέπει να αφήσει το παιδί στο βρεφονηπιακό σταθμό, δεν θα πρέπει να το αφήσει και να φύγει κρυφά, χωρίς να το χαιρετήσει, αλλά να μείνει για λίγα λεπτά μαζί του μέχρι το παιδί να αισθανθεί πιο άνετα στο "ξένο" περιβάλλον και φεύγοντας να το βεβαιώσει ότι θα ξαναγυρίσει αργότερα να το πάρει. Αν ο αποχωρισμός πρόκειται να επαναληφθεί, τότε είναι προτιμότερο να γίνει σταδιακά, με τη μητέρα να φεύγει για λίγο χρονικό διάστημα στην αρχή, μέχρι το παιδί να συνηθίσει. Επίσης, η μητέρα έχει υπόψη της ότι το παιδί βιώνει πιο έντονα τις στιγμές του αποχωρισμού τους, αν είναι κουρασμένο, άρρωστο ή αν πεινάει. Τέλος, όταν η μητέρα πρέπει να φύγει και να αφήσει το παιδί με κάποιον άλλο, ο αποχαιρετισμός μεταξύ τους θα πρέπει να γίνεται ήρεμα και να μη διαρκεί πολλή ώρα. Η μητέρα αποχαιρετά το παιδί με χαμόγελο και του εξηγεί ότι θα ξαναγυρίσει, ενώ ο ενήλικας που παραμένει μαζί του προσπαθεί να του τραβήξει την προσοχή με κάποιο παιχνίδι ή με μια "βόλτα" στον καθρέφτη ή σε κάποια άλλη γωνιά της τάξης (αν πρόκειται για βρεφονηπιακό σταθμό). Σ' αυτές τις περιπτώσεις το άγχος του παιδιού μπορεί να μειωθεί ακόμα περισσότερο, αν το παιδί έχει μαζί του κάποιο προσωπικό και αγαπημένο του αντικείμενο.

Όσο πιο στενή είναι η σχέση του παιδιού και της μητέρας (ή του ενήλικα στον οποίο έχει προσκολληθεί το παιδί) τόσο πιο έντονα μπορεί να εκδηλωθούν το άγχος προς τα άγνωστα πρόσωπα και το άγχος του αποχωρισμού. Ταυτόχρονα όμως, όσο πιο στενή είναι η σχέση του παιδιού με τη μητέρα του τόσο πιο γρήγορα ξεπερνάει το παιδί τα άγχη του. Είναι πολύ σημαντικό να θυμόμαστε ότι η ανάπτυξη της προ-

σκόλλησης είναι μια αμφίδρομη διαδικασία (Παρασκευόπουλος, 1985). Η σχέση που δημιουργείται μεταξύ της μητέρας και του βρέφους επηρεάζεται από την ιδιοσυγκρασία και των δυο. Ιδιαίτερα, η ιδιοσυγκρασία του παιδιού δημιουργεί στη μητέρα και στους άλλους ενήλικες που το περιβάλλουν διαφορετικά συναισθήματα και αντιδράσεις. Μερικά παιδιά είναι πιο ενεργητικά, μερικά εκνευρίζονται πιο εύκολα, μερικά δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το τι γίνεται γύρω τους, και μερικά ηρεμούν πιο εύκολα από άλλα, όταν αρχίσουν να κλαίνε. Έρευνες (Goldsmith και άλλοι, 1987) δείχνουν ότι τα παιδιά διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την ενεργητικότητά τους, την αντιδρασή τους στα ερεθίσματα (αν ανταποκρίνονται με ευχαρίστηση ή αποτραβιούνται), την ευσυγκινησία τους (την τάση τους να αναστατώνονται και να εκνευρίζονται εύκολα) και την κοινωνικότητα τους (κατά πόσο αναζητούν τη συντροφιά άλλων ανθρώπων ή όχι). Οι διαφορές αυτές στην ιδιοσυγκρασία των παιδιών, όπως είναι λογικό, επηρεάζουν τις αντιδράσεις τους προς αυτούς που τα φροντίζουν και το αντίθετο. Λόγω της ιδιοσυγκρασίας τους, μερικοί τρόποι μεταχείρισης και φροντίδας λειτουργούν με κάποια παιδιά και δε λειτουργούν με άλλα. Μια μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί με επιτυχία σε ένα παιδί και να αποτύχει με ένα άλλο. Τέλος, η τάση του παιδιού για έντονη δραστηριότητα ή ηρεμία, η προθυμία ή απροθυμία του για να ζήσει καινούργιες εμπειρίες και ο βαθμός κοινωνικότητάς του μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ανάπτυξή του και στον τρόπο με τον οποίο το παιδί συνδέεται με τους άλλους.

11.3. Ανάπτυξη της επικοινωνίας ενός βρέφους 0-12 μηνών με τον ενήλικα.

Το νεογέννητο επικοινωνεί με τους ανθρώπους γύρω του με το κλάμα. Το κλάμα είναι ο τρόπος με τον οποίο το βρέφος δίνει το μήνυμα ότι πεινάει, έχει λερωθεί, κρυώνει, νυστάζει, πονάει ή ότι θέλει να το πάρουν αγκαλιά. Πολύ γρήγορα η μητέρα είναι σε θέση να αναγνωρίσει ποια ανάγκη και ποιο συναίσθημά του εκφράζει το παιδί με το κλάμα του. Πολλές φορές τα παιδιά κλαίνε κι όταν αισθάνονται να κατακλύζονται από ερεθίσματα. Άλλες φορές μπορεί να κλαίνε, χωρίς να υπάρχει εμφανής λόγος.

Αν και το κλάμα είναι για αρκετό καιρό ο βασικός τρόπος επικοι-

**Εικόνα 11.3α**

*Η επαφή των παιδιών
με τα βιβλία πρέπει
να ξεκινήσει από
τη βρεφική ηλικία*

νωνίας του μωρού, πολύ νωρίς το παιδί αρχίζει να επικοινωνεί με τους γύρω του και με άλλους τρόπους. Όταν ακούει τη φωνή της μητέρας του, το μωρό εκδηλώνει τη χαρά του κουνώντας τα χέρια και τα πόδια του κι αλλάζοντας έκφραση στο πρόσωπό του. Παρά το γεγονός ότι το νεογέννητο δεν έχει ακόμα πλήρη έλεγχο των κινήσεων των ματιών του και μοιάζει να μην έχει οπτική επαφή με τους ενήλικες, η έκφραση στο πρόσωπό του αρκεί για να επικοινωνήσει το παιδί με τη μητέρα του και να της δείξει ότι αναγνωρίζει τη φωνή της και την έχει συνδυάσει με τη φροντίδα και τη στοργή που του παρέχεται.

Σιγά-σιγά, ανάμεσα στο δεύτερο και τον τετάρτο μήνα της ζωής του, το παιδί αρχίζει να επικοινωνεί με τη μητέρα και τους άλλους ενήλικες γύρω του και με άλλους τρόπους: με ήχους (τα ψελλίσματα), χαμόγελα, έντονες κινήσεις του σώματος, αγγίγματα και κυρίως με τα μάτια (για τους ενήλικες, η οπτική αυτή επαφή με τα παιδιά είναι πολύ σημαντική). Όταν ανταποκρίνονται με ενθουσιασμό στις "κουβέντες" του παιδιού, του "απαντάνε", επαναλαμβάνουν τους ήχους που κάνει και του μαθαίνουν καινούργιους, το παιδί αντιλαμβάνεται τη σημασία της επικοινωνίας, πριν ακόμα να είναι σε θέση να εκφραστεί με λόγια. Καθώς μπαίνουν στον έκτο μήνα της ζωής τους η ποικιλία των ήχων που παράγουν τα παιδιά γίνεται ακόμα πιο μεγάλη. Σ' αυτήν τη φάση, τους αρέσει πολύ να αντιγράφουν τους ήχους που κάνουν οι ενήλικες, να παίζουν "ηχητικά" παιχνίδια μαζί τους και συχνά τα ακούει κανείς να "μιλάνε" μόνα τους και να δοκιμάζουν διάφορους ήχους, όσο βρίσκονται ξαπλωμένα στην κούνια τους. Ακόμα και σε αυτή την ηλικία είναι πολύ σημαντικό οι ενήλικες να μη διακόπτουν το παιδί, όταν προσπαθεί να "επικοινωνήσει", να το κοιτάνε στα μάτια και να του δείχνουν ότι ενδιαφέρονται γι' αυτό που προσπαθεί να πει. Εξίσου σημαντικό είναι να μιλάμε στο παιδί, να του εξηγούμε τι κάνουμε, να ονομάζουμε τα αντικείμενα με τα οποία έρχεται σε επαφή και τέλος, να του διαβάζουμε.

Για αρκετό καιρό ο ενήλικας είναι αυτός που παίζει τον πιο ενεργό ρόλο στην επικοινωνία με το παιδί. Ο ενήλικας είναι αυτός που "μεταφράζει" τις κινήσεις και τους ήχους που κάνει το παιδί στην προσπάθειά του για επικοινωνία και αυτός που συνήθως διατηρεί το "διάλογο" μεταξύ τους μέχρι να νιώσει ότι το παιδί θέλει να σταματήσει. Γύρω στον όγδοο μήνα όμως το παιδί αρχίζει να καταλαβαίνει ότι βρί-

σκεται σε μια κοινωνική σχέση και ότι μπορεί κι αυτό να παίξει ενεργό ρόλο στην επικοινωνία του με τους άλλους. Παρ' όλο που το παιδί ακόμα επικοινωνεί με τους γύρω του με ήχους και κινήσεις, σιγά-σιγά το ρεπερτόριό του πλουτίζεται (με γκριμάτσες και δικές του "ιδιόρρυθμες λέξεις") και αρχίζει να στέλνει απλά μηνύματα, όπως π.χ. την αποδοκιμασία του για ένα φαγητό ή για κάτι άλλο που δεν του αρέσει. Πιο συγκεκριμένα, σε μια τέτοια περίπτωση το παιδί εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με σπρώξιμο, κλώτσημα και αντίσταση με τα πόδια και τα χέρια. Αντίθετα, ένα παιδί μπορεί να δείξει τη χαρά του ή την ευχαρίστησή του με γέλια, χαμόγελα και χοροπηδήματα.

Διανύοντας τον 9ο μήνα της ζωής τους τα παιδιά έχουν ήδη αρχίσει να καταλαβαίνουν απλά μηνύματα που τους δίνουν οι ενήλικες με λέξεις και κινήσεις. Σ' αυτή τη χρονική περίοδο, π.χ., τους αρέσει να παίζουν "παλαμάκια με τα δυο χεράκια", "κου-κου τσα" ή άλλα παρόμοια παιχνίδια που περιλαμβάνουν κινήσεις και λόγια και παίζονται με δυο άτομα. Σ' αυτήν την ηλικία τα παιδιά μπορεί να απλώσουν το χέρι τους και να δώσουν αυτό που κρατάνε, αν τους ζητηθεί. Επίσης, δείχνουν να αναγνωρίζουν τον ήχο ενός οικείου ονόματος. Ακόμα κι αν δεν μπορούν να το πούνε τα ίδια ψάχνουν με τα μάτια να βρουν το πρόσωπο που αντιστοιχεί στο όνομα. Επιπλέον, δείχνουν ότι αναγνωρίζουν καθημερινά αντικείμενα. Π.χ. στην ερώτηση "που είναι το ποτήρι;" ή "που είναι τα παπούτσια σου;", γυρνάνε το κεφάλι τους και κοιτάνε προς τη σωστή κατεύθυνση. Την ίδια εποχή τα βρέφη δείχνουν να καταλαβαίνουν τη λέξη "όχι" και αρκετά συχνά εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους, όταν απευθύνεται προς αυτά.



Εικόνα 11.3β

Η έκφραση στο πρόσωπο του αρκεί για να επικοινωνήσει το παιδί με τη μητέρα του και να της δείξει ότι αναγνωρίζει τη φωνή της και την έχει συνδυάσει με τη φροντίδα και τη στοργή που του παρέχεται

11.4. Ο ρόλος του πατέρα.

Για πάρα πολλά χρόνια οι ειδικοί θεωρούσαν τη μητέρα ως το πιο σημαντικό πρόσωπο στη ζωή του παιδιού. Επειδή η μητέρα είναι αυτή που συνήθως περνάει περισσότερο χρόνο με το παιδί, είχε δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο πατέρας είναι λιγότερο σημαντικός στην ανάπτυξη του από ότι η μητέρα. Σ' αυτήν την εντύπωση συνέβαλαν και τα κοινωνικά στερεότυπα που πρόβλεπαν τη γυναίκα ως την "ειδική" στο μέγαλμα του παιδιού.

Έρευνες (Pedersen και άλλοι, 1980; Parke & Tinsley, 1981) που έγιναν σε διάφορα μέρη του κόσμου έχουν αποδείξει ότι ο πατέρας

είναι το ίδιο σημαντικός στην ανάπτυξη του παιδιού και το ίδιο ικανός να το φροντίσει και να το διαπαιδαγωγήσει σωστά. Ο δεσμός ενός παιδιού με τον πατέρα του διαμορφώνεται, όπως και ο δεσμός με την μητέρα, καθώς ο πατέρας φροντίζει το παιδί, ανταποκρίνεται στο κλάμα του, το κοιτάζει στα μάτια, παίζει μαζί του, το κρατάει στην αγκαλιά του και του χαμογελάει. Έρευνες δείχνουν ότι οι άντρες στο ρόλο του πατέρα δείχνουν την ίδια ευαισθησία, στοργή και ικανότητα, που δείχνουν οι γυναίκες τους, όταν φροντίζουν το παιδί. Γι' αυτό το λόγο τα μωρά μπορούν να προσκολληθούν στον πατέρα τους με τον ίδιο τρόπο που προσκολλούνται στη μητέρα τους.

Οι διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών στο θέμα της φροντίδας και της διαπαιδαγώγησης των παιδιών βρίσκονται στο χρόνο που οι δυο γονείς περνούν με το παιδί τους, στο πως συνδιαλέγονται μαζί του και στο είδος των ερεθισμάτων που του προσφέρουν. Στις περισσότερες οικογένειες, η μητέρα έχει την πρωταρχική ευθύνη για τη φροντίδα του παιδιού και έτσι της δίνεται περισσότερος χρόνος και ευκαιρίες να μάθει να ερμηνεύει και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του. Ο πατέρας βλέπει το παιδί λιγότερο από ότι η μητέρα κατά τη διάρκεια της ημέρας και, συνήθως, η ώρα που περνάει μαζί του είναι ώρα παιχνιδιού. Τα παιχνίδια που παίζει το παιδί με τον πατέρα του είναι περισσότερο κινητικά. Αντίθετα, η μητέρα περνάει περισσότερο χρόνο δίνοντας στο παιδί λεκτικά και γνωστικά ερεθίσματα - π.χ. θα φτιάξουν μαζί ένα πύργο από κύβους, θα διαβάσουν ή θα τραγουδήσουν.

Ο χρόνος που περνάει ο πατέρας με το παιδί του επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από την κοινωνία, μέσα στην οποία ζει μια οικογένεια και τις αρχές που αυτή ενθαρρύνει για το μέγιστο και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Αυτό όμως που δεν αλλάζει είναι το γεγονός ότι με όποιον τρόπο κι αν γίνεται, η συμμετοχή του πατέρα στη φροντίδα και τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού έχει σε σημαντικό βαθμό θετική επίδραση στην ανάπτυξή του, σε όλους τους τομείς. Από έρευνες σε διάφορες χώρες γνωρίζουμε ότι όσο περισσότερο συμμετέχει ο πατέρας στην καθημερινή φροντίδα του παιδιού τόσο περισσότερο κοινωνικά και ικανά να αντιμετωπίσουν καταστάσεις άγχους είναι τα παιδιά. Επίσης, οι διαφορές μεταξύ του πατέρα και της μητέρας στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται στο παιδί, βοηθάνε το παιδί να

διαφοροποιήσει τον εαυτό του από τη μητέρα και να γίνει πιο αυτόνομο. Στο να νιώσει πιο αυτόνομο βοηθάει και το γεγονός ότι το παιδί, από πολύ νωρίς βλέπει τον πατέρα να φεύγει και να ξαναγυρίζει (πιο συχνά από τη μητέρα) κι έτσι εξοικειώνεται με την έννοια του αποχωρισμού και της αποσύνδεσης από τους γονείς του. Τέλος, μέσω του πατέρα (όπως και μέσω της μητέρας) το παιδί γνωρίζει το φύλο του και τις μορφές συμπεριφοράς που αρμόζουν σ' αυτό μέσα στην κοινωνία την οποία μεγαλώνει.

11.5. Η σχέση του βρέφους με τους συνομήλικούς του

Τα παιδιά αρχίζουν να ενδιαφέρονται το ένα για το άλλο από πολύ νωρίς. Γύρω στους δύο μήνες ένα βρέφος κοιτάζει ένα άλλο. Γύρω στους τρεις με τέσσερις μήνες ένα βρέφος θα αγγίξει και θα εξερευνήσει ένα άλλο με τα χέρια του. Στους έξι μήνες το βρέφος θα χαμογελάσει και θα "μιλήσει" στο συνομήλικό του. Γύρω στους δέκα μήνες αν δεν υπάρχουν παιχνίδια γύρω τους, δυο βρέφη θα αρχίσουν να "παίζουν" το ένα με το άλλο. Μέσα στους επόμενους μήνες, καθώς εξελίσσονται κινητικά, θα μπουσουλήσουν και θα ακολουθήσουν το ένα το άλλο. Από τους 18 μήνες και μετά αρχίζουμε να βλέπουμε δείγματα ότι τα παιδιά παίζουν μαζί - βλέπουμε ένα παιδί να κυνηγάει ένα άλλο ή να μιμούνται το ένα τις κινήσεις του άλλου. Αν και σε αυτή την ηλικία τα παιδιά φαίνονται να είναι πιο κοινωνικά με τους συνομηλίκους τους, οι σχέσεις τους βρίσκονται ακόμα σε πολύ πρωτόγονο στάδιο. Τις περισσότερες φορές τα παιδιά αγνοούν το ένα την ύπαρξη του άλλου και, όταν λέμε ότι δυο παιδιά αυτής της ηλικίας "παίζουν μαζί", συνήθως εννοούμε ότι παίζουν με το ίδιο παιχνίδι-αντικείμενο, αλλά δε συνεργάζονται ή μιλάνε το ένα στο άλλο (π.χ. δυο παιδιά παίζουν δίπλα-δίπλα μέσα στην αμμοδόχο). Αυτού του είδους το παιχνίδι ονομάζεται "παράλληλο παιχνίδι".

Οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του αρχίζουν να αναπτύσσονται μέσα από το παιχνίδι, γύρω στην ηλικία των δύο ετών. Ειδικά, το ομαδικό δραματικό παιχνίδι, το οποίο κάνει την εμφάνιση του γύρω στην ηλικία των τριών ετών, συμβάλλει σημαντικά στην ανάπτυξη της κοινωνικής και συναισθηματικής συμπεριφοράς των παιδιών. Μέσα απ' αυτόν τον τύπο παιχνιδιού το παιδί μαθαίνει να συνεργάζεται για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού, να μπορεί να βλέπει την κατά-

σταση από τη σκοπιά κάποιου άλλου και να περιμένει τη σειρά του. Επίσης, καθώς το παιδί αρχίζει να καταλαβαίνει και να είναι πιο ευαίσθητο στα συναισθήματα και τις πράξεις των άλλων, σιγά-σιγά σταματάει να είναι τόσο επιθετικό όσο ήταν στα δύο του χρόνια και φτάνει στο σημείο να μπορεί να λύνει τις διαφορές του με τα άλλα παιδιά μόνο του. Ακόμα όμως και οι συγκρούσεις μεταξύ συνομηλίκων βοηθούν στην κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Μέσα από τις διαφωνίες του με άλλα παιδιά, ένα παιδί μαθαίνει ότι υπάρχουν πολλές απόψεις πάνω σε ένα θέμα και αποκτά εμπειρίες πάνω στη λύση διαπροσωπικών προβλημάτων.

Ένας άλλος σημαντικός ρόλος των συνομηλίκων είναι ότι συχνά αποτελούν πρότυπα προς μίμηση. Παρατηρώντας τους συνομηλίκους του, ένα παιδί μπορεί να μάθει να βοηθάει, να μοιράζεται πράγματα με άλλους ή να δείχνει αλtruισμό. Μπορεί όμως, επίσης, να γίνει και πιο επιθετικό ή αντικοινωνικό - τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα σε τέτοιου είδους επιρροές.

Μεταξύ των επιδράσεων που ασκούν οι συνομηλικοί στην ανάπτυξη του παιδιού είναι και η ομαλοποίηση των ιδιορρυθμιών της οικογένειας (Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 106). Πιο συγκεκριμένα, η συμμετοχή των παιδιών μέσα σε μια ομάδα συνομηλίκων βοηθάει στο να μετρίζονται και να αντισταθμίζονται "ορισμένες ιδιορρυθμίες και μονομέρειες στις επιδράσεις της οικογένειας". Έτσι, ένα παιδί που είναι "χαϊδεμένο", μαθαίνει μέσα από την επαφή του με συνομηλίκους ότι όλοι έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις και όλοι πρέπει να σέβονται ο ένας τον άλλο. Κατά τον ίδιο τρόπο, το παιδί που μεγαλώνει μέσα σε ένα εχθρικό οικογενειακό περιβάλλον, μπορεί να βρει από τους συνομηλίκους του την κατανόηση, την εκτίμηση και την αποδοχή που του στερεί η οικογένειά του.

Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, κάποιοι από τους συνομηλίκους γίνονται φίλοι. Αν και για το παιδί της προσχολικής ηλικίας "φίλος" είναι οποιοδήποτε άλλο παιδί μοιράζεται πράγματα, ενδιαφέροντα και δραστηριότητες μαζί του, σε κάποια δεδομένη στιγμή, ήδη από αυτήν την ηλικία, βλέπουμε σημάδια προτίμησης προς κάποια παιδιά και όχι προς άλλα. Οι πρώτες αυτές 'φιλίες' θέτουν τις βάσεις για άλλες φιλίες που θα παίξουν πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή του παιδιού, του εφήβου και αργότερα του ενήλικα.



Εικόνα 11.5α

Στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών οι συνομήλικοι παίζουν μεγάλο ρόλο

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Από τις πρώτες κιόλας μέρες της ζωής τους τα παιδιά δείχνουν την επιθυμία για επαφή με άλλους ανθρώπους. Με το χαμόγελο, το κλάμα και τις κινήσεις του σώματός του τα παιδιά φέρνουν κοντά τους, τους ενήλικες που βρίσκονται γύρω τους και εξασφαλίζουν το άγγιγμα, το χαμόγελο, τη φροντίδα, και τη στοργή τους. Καθώς οι γονείς περνάνε χρόνο με το μωρό τους, μαθαίνουν να αναγνωρίζουν τα μη λεκτικά μηνύματα που τους στέλνει και ανταποκρίνονται στις σωματικές και συναισθηματικές του ανάγκες του άμεσα και σταθερά, παιδιά και γονείς προσκολλούνται ο ένας στον άλλο.

Η διαδικασία της προσκόλλησης, που αρχίζει περίπου το δεύτερο μισό του πρώτου χρόνου της ζωής του, παίζει μεγάλο ρόλο στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η ποιότητα και σταθερότητα της σχέσης αυτής επηρεάζουν όχι μόνο τις σχέσεις του παιδιού με άλλους ανθρώπους αλλά και την άποψή του για τον κόσμο γενικότερα. Ένας σταθερός και στενός δεσμός αποτελεί για το παιδί πηγή ανακούφισης σε στιγμές άγχους ή αναστάτωσης, πηγή καθοδήγησης και ενθάρρυνσης και μια σταθερή βάση από την οποία μπορεί να ξεκινήσει την εξερεύνηση του περιβάλλοντός του. Επίσης, η πρώτη αυτή σχέση του παιδιού το κάνει να αισθάνεται καλά και σίγουρο για τον εαυτό του και του μαθαίνει πώς να συμπεριφέρεται στις διαπροσωπικές του σχέσεις.

Έρευνες δείχνουν ότι η μητέρα είναι συνήθως το πρόσωπο στο οποίο προσκολλούνται τα παιδιά σ' αυτήν την ηλικία. Αυτό δε σημαίνει ότι το παιδί δεν μπορεί να προσκολληθεί και σε άλλα άτομα του άμεσου περιβάλλοντός του. Πιο συγκεκριμένα, έχει αποδειχθεί ότι τα παιδιά μπορούν να δεθούν και με τον πατέρα τους ή και με τα αδέρφια τους. Ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει την ανάπτυξη και την ποιότητα της προσκόλλησης του παιδιού στα άτομα που βρίσκονται γύρω του είναι ο χρόνος που αφιερώνει κάποιος για να γνωρίσει και να έρθει κοντά στο παιδί.

Η προσκόλληση στη μητέρα έχει ως συνέπεια δυο βασικές ψυχολογικές αντιδράσεις του βρέφους: το άγχος προς τα άγνωστα πρόσωπα και το άγχος του αποχωρισμού από τη μητέρα. Ανάμεσα στον έβδομο και όγδοο μήνα τα παιδί αρχίζει να δείχνει σημάδια έντονης αναστάτωσης, όταν η μητέρα ή άλλος ενήλικας στον οποίο έχει προ-

σκολληθεί απομακρύνεται από κοντά του. Το άγχος του αποχωρισμού από τη μητέρα γίνεται πιο έντονο μεταξύ δέκα και δεκαοκτώ μηνών και μετά σιγά-σιγά εξαφανίζεται. Περίπου την ίδια χρονική περίοδο το παιδί αρχίζει να δείχνει ανήσυχο ή φοβισμένο, όταν τα πλησιάζει κάποιο άγνωστο πρόσωπο. Η ένταση της αντίδρασης προς τα άγνωστα πρόσωπα διαφέρει από παιδί σε παιδί και μερικά παιδιά δείχνουν περισσότερο ανησυχία παρά φόβο. Το πώς θα αντιδράσει το παιδί προς ένα άγνωστο πρόσωπο, εξαρτάται ιδιαίτερα από το πώς το πρόσωπο αυτό θα πλησιάσει το παιδί και αν θα προσπαθήσει να το πάρει στην αγκαλιά του.

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου χρόνου της ζωής του, βοηθούμενο από την αυξανόμενη κινητική του δραστηριότητα, το παιδί αρχίζει σιγά-σιγά να αποδεσμεύεται από τους ενήλικες στους οποίους έχει προσκολληθεί. Σ' αυτήν τη χρονική περίοδο η περιέργεια και η ανάγκη του παιδιού για αυτονομία το σπρώχνουν να εξερευνήσει το περιβάλλον του και το κάνουν να προσπαθεί να επιβάλει τη θέλησή του. Το παιδί θέλει να κάνει πράγματα μόνο του και πολύ συχνά γίνεται αρνητικό όταν οι ενήλικες προσπαθήσουν να του υποδείξουν τι πρέπει να κάνει. Επειδή σ' αυτήν την ηλικία τα παιδιά δεν είναι ακόμα ώριμα συναισθηματικά εκφράζουν το θυμό και την άρνησή τους να κάνουν αυτό που τους ζητάνε, με κλάματα, εκρήξεις οργής ή ακόμα και σωματική βία. Ο τρόπος με τον οποίο θα αντιμετωπίσουν οι ενήλικες τη συμπεριφορά αυτή του παιδιού θα παίξει μεγάλο ρόλο στο αν το παιδί θα μπορέσει να αποκτήσει αυτονομία, αυτοπεποίθηση και περηφάνια για τις πράξεις του ή θα αισθανθεί αμφιβολία για τον εαυτό του και τους άλλους.

Όσο τα παιδιά μεγαλώνουν, ο κύκλος των διαπροσωπικών τους σχέσεων διευρύνεται. Το γεγονός ότι σε αυτό το στάδιο της ανάπτυξής τους τα παιδιά πιστεύουν ότι όλοι γύρω τους σκέφτονται και αισθάνονται όπως αυτά επηρεάζει σημαντικά τις σχέσεις τους με τους άλλους και κυρίως με τα άλλα παιδιά. Σ' αυτήν την ηλικία, πολύ συχνά, οι επαφές των παιδιών με τους συνομηλίκους τους χαρακτηρίζονται από ανταγωνισμό και καταλήγουν σε συγκρούσεις και επιθετικότητας. Ο/η βρεφονηπιοκόμος πρέπει να μπορεί να οργανώσει το χώρο με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποφεύγονται, όσο το δυνατόν περισσότερο, οι εντάσεις και οι συγκρούσεις.

Καθώς τα παιδιά μπαίνουν στον τρίτο χρόνο της ζωής του αρχίζουν να εξαρτώνται όλο και λιγότερο από τους γονείς τους και να κινούνται προς τον έξω κόσμο έχοντας μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους. Είναι πολύ σημαντικό να ενθαρρύνουμε την προσπάθεια των παιδιών για αυτονομία, επειδή αυτό θα τα βοηθήσει να αισθανθούν ότι είναι σημαντικά και να μάθουν να παίρνουν αποφάσεις. Μεγαλώνοντας τα παιδιά γίνονται, επίσης, όλο και πιο κοινωνικά. Αν και δεν τα καταφέρνουν πάντα να είναι συνεργάσιμα με τους συνομηλίκους τους, τα παιδιά αυτής της ηλικίας δείχνουν σημάδια ότι είναι λιγότερο εγωκεντρικά και ότι μπορούν να παίξουν με άλλα παιδιά (π.χ. παίζουν παιχνίδια στα οποία πρέπει να περιμένουν τη σειρά τους) και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους με λόγια.

Στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών βοηθούν και άλλοι σημαντικοί παράγοντες, όπως το παιχνίδι, η τάση του παιδιού να ταυτίζεται με τους ανθρώπους στους οποίους έχει προσκολληθεί, η γλωσσική του ανάπτυξη και τέλος η οικογένεια μέσα στην οποία μεγαλώνει. Το μέγεθος, η σύνθεση, η ποιότητα των σχέσεων των μελών της και το μορφωτικό-οικονομικό επίπεδο των γονιών είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά της οικογένειας, που επηρεάζουν τις σχέσεις των παιδιών με τους ανθρώπους γύρω τους.

Στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών παίζουν μεγάλο ρόλο και οι συνομήλικοι. Μέσα από τις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους τα παιδιά γνωρίζουν τον εαυτό τους και αποκτούν αυτοσεβασμό και αυτοεκτίμηση, ανάλογα με το πώς τους συμπεριφέρονται οι άλλοι. Επίσης, μέσα από το παιχνίδι με τους συνομηλίκους τους τα παιδιά μαθαίνουν να συνεργάζονται, να βλέπουν τα πράγματα από τη σκοπιά κάποιου άλλου, να εκφράζουν τα συναισθήματά τους με λόγια, να είναι πιο ευαίσθητα στις ανάγκες των άλλων και να λύνουν τις διαφορές τους με ώριμο τρόπο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποια είναι η σημασία της προσκόλλησης στη μητέρα για την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού;
2. Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε τα παιδιά να αποκτήσουν αυτονομία;
3. Με ποιο τρόπο επηρεάζει την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού η οικογένεια μέσα στην οποία μεγαλώνει;
4. Να αναφέρετε τρόπους με τους οποίους μπορούμε να μειώσουμε την αντίδραση του βρέφους σε στιγμές αποχωρισμού από τη μητέρα του.
5. Να σχολιάσετε το εξής: "ο ρόλος της μητέρας στην ανάπτυξη του παιδιού είναι πιο σημαντικός από το ρόλο του πατέρα."
6. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της επικοινωνίας μεταξύ παιδιών και ενηλίκων τους πρώτους 12 μήνες της ζωής των παιδιών;
7. Ποιος είναι ο ρόλος των συνομηλίκων στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών;
8. Να αναφέρετε πώς εξελίσσονται οι σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλικούς τα πρώτα 3 χρόνια της ζωής τους.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Κατά την παρουσία σας στο βρεφικό σταθμό, να εντοπίσετε δυο "φίλους". Να παρατηρήσετε τη συμπεριφορά τους καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας. Να σημειώσετε και να συζητήσετε στην τάξη τα παρακάτω: Τι σας έκανε να πιστέψετε ότι τα δυο παιδιά είναι φίλοι; Ποια ήταν η στάση τους απέναντι στα άλλα παιδιά; Τι τα έκανε να γελάνε; Συνεργάζονταν το ένα με το άλλο, και με ποιους τρόπους;
2. Σε τάξη με παιδιά 2 ετών, να διαλέξετε ένα παιδί και να παρατηρήσετε τα παρακάτω: α) τη στιγμή της άφιξης του στο βρεφικό σταθμό και τη στιγμή του αποχωρισμού από τη μητέρα ή τον πατέρα, β) τη σχέση του παιδιού με τους συνομηλικούς του, γ) τη σχέση του με τους άλλους ενήλικες μέσα στην τάξη, δ) τι το αναστατώνει και πώς αντιδρά και ε) την αντίδρασή του στον ερχομό της μητέρας ή του πατέρα στο τέλος της ημέρας.
3. Στην τάξη με τα μωρά, να διαλέξετε ένα παιδί, να καθίσετε σε μια ήσυχη γωνιά και να δοκιμάσετε να 'μιλήσετε' μαζί του και να παίξετε 'ηχητικά' παιχνίδια. Να παρατηρήσετε και να καταγράψετε τις αντιδράσεις του παιδιού στο λεκτικό επίπεδο και τις εκφράσεις στο πρόσωπό του.